XIVA ME’MORCHILIGIGA XOS RANGLAR UYG‘UNLIGI VA ULARNING BADIIY TAHLILI

Nizomiy Ganjaviy nomidagi O‘zbekiston milliy pedagogika universiteti Tasviriy san’at mutaxasisligi magistranti To‘liyeva Ruxsora Yo‘ldoshboy qizi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Xiva me’morchiligiga xos ranglar uyg‘unligi, ularning shakllanishi va o‘ziga xos badiiy-estetik xususiyatlari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Ichan-Qal’a hududida joylashgan tarixiy-me’moriy obidalar misolida me’morchilikda qo‘llanilgan ranglarining o‘zaro munosabati va kompozitsion yaxlitligining ahamiyati yoritiladi.

Kalit so‘zlar: badiiy tahlil, bezak san’ati, Ichan-Qal’a, naqsh kompozitsiyasi, me’morchilik, koshinkorlik, rangtasvir.

Abstract: This article provides a scientific analysis of the color harmony characteristic of Khivan architecture, its development, and its unique artistic and aesthetic features. Through the example of historical architectural monuments located within the Ichan-Qala, the study examines the interrelationships among the colors employed in the architecture and the significance of their compositional integrity.

Keywords: artistic analysis, decorative art, Ichan-Qala, ornamental composition, architecture, tilework, painting.

Аннотация: В данной статье проводится научный анализ цветовой гармонии, ее формирования и уникальных художественно-эстетических свойств, характерных для архитектуры Хивы. Важность взаимосвязи используемых в архитектуре цветов и целостности композиции подчеркивается на примере историко-архитектурных памятников, расположенных в Ичан-Каласком регионе.

Ключевые слова: художественный анализ, декоративно-прикладное искусство, Ичан-Кала, композиция узоров, архитектура, плитка, живопись.

O‘zbekiston hududida shakllangan qadimiy me’morchilik maktablari xalqimizning ko‘p asrlik tarixiy, madaniy va badiiy merosini o‘zida mujassam etgan. Ayniqsa, Xorazm vohasida rivojlangan me’morchilik an’analari o‘zining betakror me’moriy shakllari, bezak san’ati, naqsh kompozitsiyalari va ranglar uyg‘unligi bilan alohida ahamiyat kasb etadi. Xiva shahri ushbu me’moriy an’analarning yorqin namunasi sifatida Markaziy Osiyo me’morchiligi tarixida muhim o‘rin egallaydi. Shaharning tarixiy markazi hisoblangan Ichan-Qal’a o‘zining yaxlit me’moriy muhiti, tarixiy obidalari va milliy bezak san’ati bilan nafaqat O‘zbekiston, balki jahon madaniy merosining ham muhim tarkibiy qismidir. Ichan-Qal’a 1990-yilda UNESCOning Butunjahon merosi ro‘yxatiga kiritilgan. Mazkur tarixiy majmua 26 gektar maydonni egallab, unda 51 ta qadimiy monumental inshoot va 250 ta turar joy mavjudligi qayd etilgan. Juma masjidi, Muhammad Aminxon madrasasi, Oq masjid, Pahlavon Mahmud maqbarasi, Olloqulixon madrasasi kabi me’moriy obidalar Xorazm me’morchiligining rivojlanish xususiyatlarini namoyon etadi. Ichan-Qal’aning tarixiy qiymati faqat alohida me’moriy yodgorliklar bilan emas, balki turli davrlarda bunyod etilgan inshootlarning yagona shaharsozlik muhitida o‘zaro uyg‘unlashuvi bilan ham belgilanadi.1

Adabiyotlar tahlili: Xiva me’morchiligi, uning tarixiy taraqqiyoti, me’moriy yodgorliklari va bezak san’atini o‘rganish O‘zbekiston san’atshunosligi hamda me’morchilik tarixida muhim yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Mazkur sohada olib borilgan ilmiy tadqiqotlar Xorazm me’morchiligining shakllanish bosqichlari, mahalliy me’moriy maktabning o‘ziga xos xususiyatlari, qurilish usullari va bezak san’ati haqida muhim ma’lumotlar beradi.

A. Abdurasulovning “Xiva” (Toshkent, 1997) asarida shaharning tarixiy taraqqiyoti, me’moriy yodgorliklari va madaniy merosi haqida ma’lumotlar

1 https://www.unesco.org/en/silkroads?utm_source

keltirilgan. Ushbu manba Xiva tarixiy muhitining shakllanishi, Ichan-Qal'a hududidagi obidalar va ularning o'zaro joylashuv xususiyatlarini o'rganishda ahamiyatlidir.

Xiva me'morchiligidagi bezak san'ati va rangtasvir an'analarini o'rganishda mahalliy naqsh maktabiga bag'ishlangan tadqiqotlar ham alohida ahamiyatga ega. Xususan, Q.Sh. Ruzmetov, N.E. Ibadullayeva va S.S. Safashevalarning 2024-yilda chop etilgan "Characteristics and Comparative Analysis of the Art Style of Khiva Painting" nomli maqolasida Xiva naqsh san'atining uslubiy xususiyatlari, naqsh elementlari, ularning shakli, tuzilishi va kompozitsiyadagi rang qo'llash masalalari ko'rib chiqilgan. Mualliflar Xiva naqsh san'atida ko'k va yashil ranglarning qo'llanilishi, naqsh elementlarining o'zaro munosabati hamda kompozitsion tuzilishiga e'tibor qaratganlar. 2 Ushbu tadqiqot Xiva me'moriy bezaklaridagi ranglar uyg'unligini mahalliy badiiy an'analar bilan bog'liq holda tahlil qilish uchun muhimdir.

Ichan-Qal'a tarixiy-me'moriy obidalarida ranglar uyg'unligi va kompozitsion yaxlitlikning badiiy tahlili Xiva me'morchiligiga xos ranglar uyg'unligini chuqur o'rganishda Ichan-Qal'a hududida joylashgan tarixiy-me'moriy obidalar alohida ilmiy va badiiy ahamiyatga ega. Chunki ushbu tarixiy hududda me'moriy shakl, bezak, qurilish materiali va rang vositalari o'zaro uyg'unlashib, yaxlit badiiy muhitni shakllantirgan. Ichan-Qal'aning me'moriy qiyofasi alohida binolarning tashqi ko'rinishi bilangina emas, balki ularning o'zaro joylashuvi, hajmiy nisbatlari, rang va bezak munosabatlari orqali ham namoyon bo'ladi.

Ichan-Qal'a me'morchiligida ranglar, avvalo, binolarning me'moriy tuzilishini badiiy jihatdan boyituvchi vosita sifatida namoyon bo'ladi. Ayniqsa, sirlangan koshinlar va rangli majolika bezaklarida ko'k, moviy, feruza va oq

2 Q.Sh.Ruzmetov, N.E.Ibadullayeva va S.S.Safasheva. Characteristics and Comparative Analysis of the Art Style of Khiva Painting. – 2024.

ranglarning o‘zaro munosabati alohida ahamiyat kasb etadi. Ushbu ranglar me’moriy yuzalarda turli nisbatlarda qo‘llanilib, naqshlarning shakli, ritmi va kompozitsion tuzilishini yanada aniq namoyon etadi. Shu bilan birga, pishiq g‘ishtning tabiiy qizg‘ish-jigarrang tuslari rangli koshinlar bilan o‘ziga xos kontrast hosil qiladi.

Xorazm me’morchiligiga oid UNESCO nashrida XVIII–XIX asrlarda Xivada rivojlangan majolika san’atining yuqori darajaga yetgani qayd etiladi. Unda to‘q ko‘k, oq va och moviy rangli koshinlardan foydalanilgani, o‘simliksimon naqshlarning esa sirlangan yuzalarda bo‘rtma ko‘rinishda ishlangani ta’kidlanadi. Bu ma’lumotlar Xiva me’morchiligidagi koloristik tizimning shakllanishi va badiiy xususiyatlarini o‘rganishda muhim manba hisoblanadi.

A. Abdurasulovning “Xiva” (Toshkent, 1997) asarida shaharning tarixiy taraqqiyoti, me’moriy yodgorliklari va madaniy merosi haqida ma’lumotlar keltirilgan. Ushbu manba Xiva tarixiy muhitining shakllanishi, Ichan-Qal’a hududidagi obidalar va ularning o‘zaro joylashuv xususiyatlarini o‘rganishda ahamiyatlidir.

Xiva me’morchiligidagi bezak san’ati va rangtasvir an’analarini o‘rganishda mahalliy naqsh maktabiga bag‘ishlangan tadqiqotlar ham alohida ahamiyatga ega. Xususan, Q.Sh. Ruzmetov, N.E. Ibadullayeva va S.S. Safashevalarning 2024-yilda chop etilgan “Characteristics and Comparative Analysis of the Art Style of Khiva Painting” nomli maqolasida Xiva naqsh san’atining uslubiy xususiyatlari, naqsh elementlari, ularning shakli, tuzilishi va kompozitsiyadagi rang qo‘llash masalalari ko‘rib chiqilgan. Mualliflar Xiva naqsh san’atida ko‘k va yashil ranglarning qo‘llanilishi, naqsh elementlarining o‘zaro munosabati hamda kompozitsion tuzilishiga e’tibor qaratganlar 3 .Ushbu tadqiqot Xiva me’moriy bezaklaridagi

3 Q.Sh.Ruzmetov, N.E.Ibadullayeva va S.S.Safasheva. Characteristics and Comparative Analysis of the Art Style of Khiva Painting. – 2024.

ranglar uyg‘unligini mahalliy badiiy an’analar bilan bog‘liq holda tahlil qilish uchun muhimdir.

Ichan-Qal’a obidalarida ranglar kompozitsion tahlili

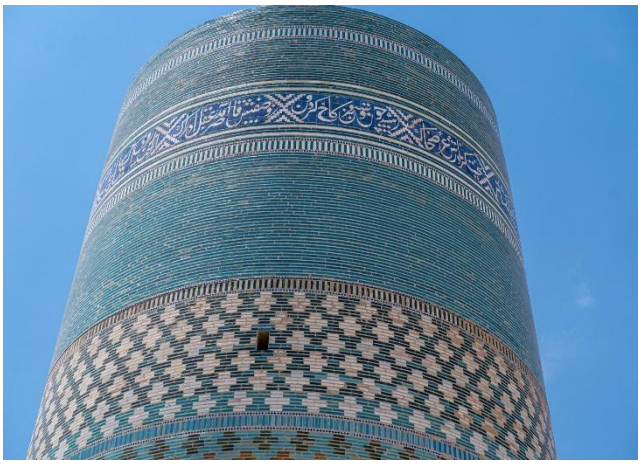
Xiva me’morchiligiga xos **tarixiy-me’moriy uyg‘unligi va yaxlitlikning badiiy** ranglar uyg‘unligini chuqur o‘rganishda Ichan-Qal’a hududida joylashgan tarixiy-me’moriy obidalar alohida ilmiy va badiiy ahamiyatga ega. Chunki ushbu tarixiy hududda me’moriy shakl, bezak, qurilish materiali va rang vositalari o‘zaro uyg‘unlashib, yaxlit badiiy muhitni shakllantirgan. Ichan-Qal’aning me’moriy qiyofasi alohida binolarning tashqi ko‘rinishi bilangina emas, balki ularning o‘zaro joylashuvi, hajmiy nisbatlari, rang va bezak munosabatlari orqali ham namoyon bo‘ladi.

Ichan-Qal’a me’morchiligida ranglar, avvalo, binolarning me’moriy tuzilishini badiiy jihatdan boyituvchi vosita sifatida namoyon bo‘ladi. Ayniqsa, sirlangan koshinlar va rangli majolika bezaklarida ko‘k, moviy, feruza va oq ranglarning o‘zaro munosabati alohida ahamiyat kasb etadi. Ushbu ranglar me’moriy yuzalarda turli nisbatlarda qo‘llanilib, naqshlarning shakli, ritmi va kompozitsion tuzilishini yanada aniq namoyon etadi. Shu bilan birga, pishiq g‘ishtning tabiiy qizg‘ish-jigarrang tuslari rangli koshinlar bilan o‘ziga xos kontrast hosil qiladi.

Xorazm me’morchiligiga oid UNESCO nashrida XVIII–XIX asrlarda Xivada rivojlangan majolika san’atining yuqori darajaga yetgani qayd etiladi. Unda to‘q ko‘k, oq va och moviy rangli koshinlardan foydalanilgani, o‘simliksimon naqshlarning esa sirlangan yuzalarda bo‘rtma ko‘rinishda ishlangani ta’kidlanadi. Bu ma’lumotlar Xiva me’morchiligidagi koloristik tizimning shakllanishi va badiiy xususiyatlarini o‘rganishda muhim manba hisoblanadi.

Kalta Minorning badiiy qiyofasini shakllantirishda ranglarning o‘zaro munosabati muhim o‘rin tutadi. Uning tashqi yuzasida moviy, feruza, to‘q ko‘k va oq rangli sirlangan koshinlar gorizontal belbog‘lar hamda naqshli kompozitsiyalar shaklida joylashtirilgan. Ranglarning bunday tartibda qo‘llanilishi minoraning silindrsimon hajmini vizual jihatdan bo‘laklarga ajratadi va uning me’moriy tuzilishini yanada ta’sirchan ko‘rsatadi.

Moviy va feruza ranglarining o‘zaro uyg‘unligi inshootga yorqin, shu bilan birga, muvozanatli koloristik ko‘rinish beradi. To‘q ko‘k rang naqshlarning ayrim qismlarida vizual urg‘u hosil qilsa, oq rang naqsh elementlarini ajratib ko‘rsatish va ularning o‘zaro chegaralarini aniqlashtirish vazifasini bajaradi. Natijada turli ranglardan tashkil topgan bezaklar yagona kompozitsion tizimga birlashadi. Kalta Minorning rangtasvir nuqtayi nazaridan tahlil qilinadigan yana bir muhim jihati — ranglarning me’moriy shakl bilan o‘zaro munosabatidir. Minoraning keng va ixcham hajmida rangli gorizontal belbog‘larning ketma-ket takrorlanishi ritmik kompozitsiyani yuzaga keltiradi. Bu holat rang, shakl va bezakning bir-biridan ajralmasligini ko‘rsatadi. Demak, Kalta Minor misolida rang faqat bezak vazifasini bajarmaydi, balki inshootning hajmiy-fazoviy idrok etilishiga ham ta’sir ko‘rsatadi.

Rangtasvir san’ati nuqtayi nazaridan bu xususiyatlar alohida ahamiyatga ega. Ichan-Qal’a manzaralarini tasvirlashda rassom me’moriy obidalarni shunchaki tasviriy obyekt sifatida emas, balki o‘zaro rang, shakl, yorug‘lik va fazoviy munosabatlarga ega yaxlit badiiy muhit sifatida idrok etishi lozim. Bunda ranglarning tabiiy ko‘rinishini saqlash, ularning o‘zaro kontrast va nyuans

munosabatlarini aniqlash, shuningdek, asosiy va ikkinchi darajali kompozitsion elementlar o‘rtasidagi muvozanatni ta’minlash muhimdir.

Xulosa: Xiva me’morchiligiga xos ranglar uyg‘unligi milliy me’morchilik va bezak san’atining muhim badiiy-estetik xususiyatlaridan biri hisoblanadi. Me’moriy shakl, naqsh, koshinkorlik va qurilish materiallarining uyg‘unligi tarixiy muhitning o‘ziga xos koloristik qiyofasini shakllantiradi. Shuningdek, tabiiy yorug‘lik va soyaning ranglar idrokiga ta’siri Xiva me’morchiligining badiiy ifodasini yanada boyitadi. Xulosa qilib aytganda, Xiva me’morchiligidagi ranglar uyg‘unligini o‘rganish va ularni zamonaviy rangtasvir san’atida ijodiy talqin etish milliy badiiy an’analarni rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. *Abdurasulov A. Xiva – Toshkent 1997.*
2. *Q.Sh.Ruzmetov, N.E.Ibadullayeva va S.S.Safasheva. Characteristics and Comparative Analysis of the Art Style of Khiva Painting. – 2024.*
1. Tadjieva F.History and Culture of Central Asia. – 2023.
2. https://uz.wikipedia.org/wiki/Xiva
3. https://www.unesco.org/en/silkroads?utm_source
4. https://repo.journalnx.com/index.php/nx/article/view/5271?utm_source